

PROSABOKA

Fritt og vilt

© Forlaget Fritt og vilt 2000
Trykt hos Oluf Rasmussen AS, Skien
Printed in Norway
ISBN 82-91301-03-4

Denne boken er satt i Garamond 9,5/11 og Gill.
Trykt på 115 g Cyclus offset resirkulert papir.

Alle tegninger: © Eivind Falk-Svensen
Alle fotos: © Willi Knickersen

Det må ikke kopieres fra denne bok i strid med
åndsverkloven.

Rettighetene til artiklene beror hos
dem som har skrevet dem.

Klassesett av boken kan fås ved
henvendelse til forlaget.

Forlaget fritt og vilt

Grønsundåsen 55, N-1394 Nesbru
Tlf 66 85 90 40. Faks 66 85 90 41
E-post: frittogvilt@vitex.no
<http://www.vitex.no/frittogvilt>

Innhold

8 Innledning

11 BRANSJEN

**12 Bokklubbens Kulturbibliotek:
Konfiskasjon og kannibalisme**

av Syphilia Morgenstjerne

For å få hånd om «de hundre beste» faglitterære verk, støvsuger Bokklubbene den litterære underskogen og legger alt øde rundt seg

16 Smertegrensen: En forfatter og hans forlag

av Magnar Mikkelsen

Har forlagene utspilt sin rolle? Må forfatterne bli kremmere selv?

21 Hvorfor er bøker så dyre?

av Inger Østenstad

Et sant mysterium – med mange mistenkte

24 Det er krig og hvor er vi?

av Bjørn Westlie

Bransjeavtalens siste krampetrekninger

25 Diktarar og fagforfattarar treng kvarandre

av Arild Stubhaug

Det underlege norske skiljet mellom skjønnlitteratur og faglitteratur står for fall, og fram veks ein ny og spennande litteratur

28 Deichman, stakkar

av Syphilia Morgenstjerne

Biblioteket som utslitt, fillete kasteball

30 Kongen og keiseremnet

av Syphilia Morgenstjerne

William Nygaard og Geir Mork – meget nærgående portretter av bokbransjens to mektigste menn

36 Antikvariata i hovudstaden

av Gard Espeland

Gatelangs i Oslo med komparativ studie av bruktbokhandlarar

41 SKRIBENTLIVET

42 Med lesestoffet i fingertuppen

av Jesus Maria MacMuseumatte

Det elektroniske papiret er kommet. Snart leser vi e-bøker med oss selv som lagringsmedium

45 Fritt fram for grafiske virkemidler

av Syphilia Morgenstjerne

Kan forfatterne bli både typografer og designere for sine egne bøker?

48 De mest forfulgte skribentene

av Reidar Jensen

Og på alle måter de mest utskjelte, og kanskje de minst høyverdige

51 Flinkhetens forbannelse. Om portrettintervjuet

av Niels Chr Geelmuyden

«På mitt verste er jeg selv henfallen til flinkhet ...
Et sted inne i seg har alle mennesker en Roald Øyen»

57 FILOSOFIEN OG LIVSSPØRSMÅLENE**58 Fleire måtar å gå frå forstanden på**

av Jon Hellesnes

Frå AKP til Baudrillard: Ei pinleg samtidshistorie

61 Filosofen kommer til byen

av Asbjørn Aarnes

Paul Ricoeur feide gjennom Oslo med forelesninger –
er et ekte, gammeldags referat

64 Sannhetens historie

av Erling Sandmo

Mentalitetshistorie er bare fornavnet. Her er
granskningen av hva som er sant til enhver tid

70 Den siste åtvaringa frå Hans Skjervheim

av Jon Hellesnes

Ei oppsummering av arbeida til ein filosof i medvind,
som dei færraste har lese noko av

75 NÆRBILDET**76 Ideenes mann**

Rune Slagstad portrettintervjuet

av Syphilia Morgenstjerne

83 Sangen om Rune Slagstads overjordiske reise med en fullstendig beskrivelse av det femte monarki som hittil har vært ukjent for oss

av Georg Johannesen

En nærlesing

97 KAMPEN MOT DE DÅRLIGE BØKENE**98 Fakta og fiksjon i Norgeshistorien**

av Kåre Lunden

Karsten Alnæs og Gyldendal gjekk saman for å skaffe
landet ei ny Norgeshistorie – men var det verdt
bryet?

102 Her er alle inhabile. Om lærebøker i o-fag

av Nievs Grebøys

Skolebøker blir skrevet av folk som ikke kan fagene,
godkjent av folk uten fagkunnskaper, og brukt av
lærere uten faglig bakgrunn. Da må det gå galt

112 PROSA-prisen

av Syphilia Morgenstjerne

En kråke i lindetre, utkledd som byråkrat, pryder
finansministerens bord: PROSA-prisen for det
vakreste språket i statslitteraturen

115 BOKESSAYET**116 Åndsliv på Stortinget**

av Jon-Hjalmar Smith

På hvilke måter har sesongens stortings-
representanter bidratt til det litterære liv?
Svaret er overraskende variert

124 Om skattebøker

av Jacob Jervell

«Til og med de ti bud tas til hjelp
i 'Ti bud for mindre skatt'»

129 Unge damer, store ord

av Christopher Hals Gylseth

«Fittstim»-bøkene i fritt fall med 70-tallsfeminismen
som bakgrunnskulisse

135 Barnebøkers doble stofflighet

av Andreas Hompland

Far kan vel også lære

139 Tallenes tale

av Tom Lindstrøm

*Det finnes mange bøker om matematikk,
beregnet på vanlige folk. Her er en brukerguide*

146 Gift med dronningen

av Jon-Hjalmar Smith

*Om erindringslitteraturen fra denne
verdens prinsgemaler*

152 Norske kokebøker gjennom 350 år

av Knut Fægri

*Lynrask innføring i oppskriftslitteraturens
kulturhistorie*

161 FORFATTERPORTRETTET

162 Store-Knut

av Syphilia Morgenstjerne

*Han er kanskje Norges fremste popularisator
av naturvitenskap*

169 KORTVERSJONEN

170 Darwin: Artenes opprinnelse

av Knut Fægri

172 Machiavelli: Fyrsten

av Bjørn Thommessen

174 Aristoteles: Politikken

av Øivind Andersen

176 Fridtjof Nansen: På ski over Grønland

av Tor Bomann-Larsen

177 Immanuel Kant: Kritikk av den rene fornuft

av Dag Østerberg

179 Kinsey-rapporten

av Elsa Almås

181 SPRÅKSPALTEN

182 Kan du slå opp?

av Dag Gundersen

184 Til injurologiens lingvistikk

av Dag Gundersen

187 NOTISENE

191 OM BIDRAGSYTERNE

KAMPEN MOT DE DÅRLIGE BØKENE

Det kommer fire tusen bøker ut i Norge hvert år. Ikke alle er like gode. Og ikke alltid skyldes det bare en glipp. PROSA sprang ut av forfattermiljøet, og de skarpeste kritikerne av de dårlige bøkene er – og bør være – forfatterne selv.



Her er alle inhabile

Av Nievs Grebøys

PROSA 4/96

Kjære Sylfidia!

Takk for at du ba meg skrive i det fine bladet ditt. Du ber om et «bokessay» – en for meg ukjent sjanger, men det er lov å prøve seg på noe nytt. For ikke å dumme meg helt ut, vil jeg skrive under pseudonym, jeg også. Jeg tenkte først på NN, men det er for alminnelig. Tenkte så på SS, men da vet mange hvem jeg er. Og så smaker det ikke bra. Faren min har NS, broren min likedan. Verken SS eller NS var kjekke initialer å ha sydd inn i klærne rett etter krigen. Nok om det, tilbake til pseudonymet. Jeg velger Nievs Grebøys, slik jeg gjorde på barneskolen. Men jeg har enda en grunn til å skrive under pseudonym: Jeg vil ikke legge meg ut med Makta, jeg skal nemlig blant annet skrive litt om erfaringer med et forlag. La meg gjøre også forlaget anonymt. Jeg kaller det A-forlaget, selv om navnet er ufortjent.

«Hører naturlig sammen»

A-forlaget har – i likhet med andre store forlag – gitt ut lærebøker i det såkalte o-faget, eller «orienteringsfaget» i norsk grunnskole. Dette er et sentralt fag i 1.–6. klasse. Men det er ikke «fag» slik vi kjenner det fra gamle stivnede akademiske institusjoner som universiteter og sånn. O-faget er en *pedagogisk* oppfinnelse, et slags «tverrfag» som inneholder mange andre fag, nemlig alle samfunnsfagene og alle naturfagene. I læreplanene er begrunnelsen kort og enkel,

nemlig at natur- og samfunnsfag «hører naturlig sammen».

Dette skal handle om o-faget i norsk skole, dette merkelige sammensurium av saker og ting hentet fra mange ulike fag, ofte kokt sammen etter innfallsmetoden. Kanskje litt om vikingtida først? Og vikingene reiste jo med båt, så da kan man fortsette med litt om båten. Båten kommer med bøker til småsamfunnene, så da kan vi si litt om distrikts-Norge, og litt om biblioteker. Og siden båten har motor, så kan vi fortsette med litt løst og fast om motorer osv. osv. Det ene ordet tar det andre. Her er innfallsmetoden opphøyet til et «integrerende prinsipp». Askeladdens «jeg fant, jeg fant» kan fortone seg som den rene virksomhetsplanen i forhold til denne strukturen. Likevel har o-faget kunnet leve videre under pedagogiske honnørord som «helhet og sammenheng». Pedagoger kan fortelle at vi har forlatt en vitenskapssentrert læreplan til fordel for en elevsentrert, men at Hernes har brakt oss tilbake til fortidas grums, med et «instrumentelt og teknokratisk» kunnskapssyn i den nye læreplanen. Mer om dette senere.

Min egen uforstand

I et slikt pedagogisk klima (er det postmodernistisk?) er det ikke lett å stå fram med forsvar for faglighet. Da er man nemlig *motstander* av fagintegrasjon, et helhetlig kunnskapssyn, elevsentrering og alt som er godt. Vi fagidioter må bite i oss skjellsordene: Vi er *for* fagoppsplitting,



vårt kunnskapssyn er fragmentert og atomistisk, vår logikk er mekanistisk, teknokratisk, hierarkisk, kald og lineær. Til og med digital. De avanserte kaller oss for positivister, et ord som brukes som skjellsord mer enn som filosofisk begrep. Vi har heller ikke oppfattet alle de *paradigmeskiftene* som har rullet over oss i det siste, og som gjør at all vår kunnskap kan kastes på historiens slagghaug som de tilfeldige og maktinfiserte produktene de egentlig er. Noen av oss går sågar rundt og tror at Newtons lover stadig gjelder, og at ikke bare bilen, men også atomene og evolusjonsteorien er «kommet for å bli», i alle fall en stund til.

Jeg må vel tone flagg og innrømme at jeg er en «naiv realist», i alle fall i en filosofisk forstand: Jeg går rundt i verden og tror at den *faktisk* finnes og at verden ikke *bare* er en sosial konstruksjon. (Jeg har heldigvis fått med meg mine venner i en slik tro, som i alle fall viser seg

å fungere som en grei hypotese til hverdagsbruk.) Jeg er vel så gammeldags at jeg tror at visse typer kunnskap krever intellektuell innsats og ikke bare er et spørsmål om å ha riktige meninger. Jeg har ikke forstått budskapet om at all kunnskap egentlig er et «organisk hele» og inngår i en «holistisk sammenheng». Jeg har heller ikke helt forstått den økologiske, holistiske, didaktiske relasjonstenkningen basert på hermeneutisk og empatisk innlevelse.

I den grad jeg klarer å pakke ut innholdet, går den nye visjonen ut på noe i retning av at «alt avhenger av alt», og mer er det ikke å si om den saken. Likevel kan man skrive tykke bøker om det. Man kan til og med få tåkepratet ut som trippelartikler under overskriften *Viten-skap* i Klassekampen, (av Trond Skaftesmo i september 1996). Selv Klassekampen ser ut til ha forlatt en materialistisk historieoppfatning til fordel for metafysisk spekulasjon, antroposofi og homøopati. Kanskje nok et paradigmeskifte? Eller heter det linjeskifte?

Kort oppsummert så langt: Vi fagidioter er ikke heltene i dette epistemologiske dramaet mellom Det gode og Det onde.

Til saken: Boka

Men dette skulle være et «bokessay», og foreløpig handler det ikke om bøker. Essay er det sikkert ikke heller. Men her kommer i alle fall noe om bøker, og grunnen til å skrive under pseudonym skulle bli tydeligere.

I embeds medfør hadde jeg en tid som oppgave å lede en utredning om naturfag i skolen, og en gjennomgang av lærebøkene i o-fag lå innenfor denne jobben. Jeg visste fra sporadisk lesing at jeg kunne vente sterke opplevelser. Men likevel: En mer systematisk lesing gjorde øynene større og større. For dette var til å sperre øynene opp av. Og de ble våtere og våtere. For dette var til å gråte av. Tre ulike poeng ved o-fagbøkene gikk opp for oss, en kritikk med tre dimensjoner av stigende alvor:

For det *første* er andelen naturfag helt i utakt med hva læreplanen (M87) krever.

For det *andre* er bøkene fulle av faglige feil og misforståelser.

For det *tredje* er bøkene ideologisk gjennom-syret av vitenskaps- og teknologifiendtlighet.

En smule etterforskning viste at bøkene var *skrevet* av folk som mangler faglig bakgrunn, at de var *godkjent* til skolebruk av folk uten fag-bakgrunn, og at de stort sett *brukes* i klasserom-met av folk uten faglig bakgrunn i naturfag.

Eneste kjente unntak på forfattersiden: Niels Songe-Møller har skrevet en lærebok i o-fag. Han har gjort oppmerksom på at han vitterlig har en halvårsenhet i naturfag fra en lærerhøg-skole. Således stiller han med kompetanse i sær-klasse blant forfatterne. Og boka hans er faktisk *ikke* rammet av den fagkritikken som snart skal følge. Bare synd at den ikke brukes i skolen.

For det første: Andelen

La meg starte med det enkleste:

Andelen av naturfag i o-faget skal ifølge M87 være omtrent halvparten, den andre halv-parten er samfunnsfag. Bøkene som ble skrevet etter denne planen er imidlertid annerledes, knapt 25% er naturfag. Og nesten alt det natur-faglige stoffet er biologi, mest rent beskrivende stoff, noe om dyr og planter i skogen, på fjellet og i fjæra og noe om livet på (den for lengst ned-lagte) gården. Lærestoff i fysikk/kjemi finnes det lite av, bare ca. 8% i Gyldendals verk, under 5% i U-forlagets. Jeg er med vilje temmelig upresis her, men det finnes flere hovedfagsoppgaver og frittstående studier som gir presis tallfesting av dette. (Se f.eks. Nergaard 1994 og Lotsberg 1995).

Etter planene skulle andelen fysikk/kjemi være om lag 33%. Det betyr at læreplan (M87) og godkjenningsordning ikke har vært spesielt «styrende», på dette området, for å si det mildt. Undersøkelser i klasserom viser forøvrig at ele-vene møter en enda lavere andel naturfag enn det lærebøkene har. Naturfaget krympes altså først fra plan til lærebok, deretter fra lærebok til klasserom.

Det ser ut som om forfatterne har ønsket å

«integreere vekk» det stoff de ikke liker eller ikke forstår, altså fysikk, kjemi og teknologi. Det ver-ket som har gjort dette mest grundig, er det ver-ket som totalt dominerer markedet. Men kan-skje det er like greit at fysisk, kjemisk og teknisk fagstoff er utelatt, for det lille som står er stort sett feil.

For det andre: Feilene

Dette bringer oss til den *faglige kvaliteten*. For man skal ha både svak allmenndannelse og sterke nerver for å lese dette stoffet. Verst er det der forfatterne prøver å framstille en sak i prosa over en side eller to. Men la oss her bare ta med noen få rene oppslagsord fra de bøkene som kalles «faktabøker». Alle eksemplene er fra 3. klasse i U-forlagets o-fag-verk, med noen få ek-sempler fra 4. klasse for å vise «progresjonen». La oss starte med faktabokas egen definisjon:

«FAKTA: DET SOM ER SANT»

Her er en serie slike «fakta»:

Alge: vannplante eller sjøplante

Bakterie: celle som kan være årsak til sykdom eller råte

Basill: sykdomsbakterie

Virus: sykdomsbasill (3. kl)

Virus: smittestoff (4. kl)

Infeksjon: smitte av bakterier

Bre: isrest fra istiden

Data: opplysninger, helst fra en datamaskin

Datamaskin: maskin som lagrer og gjengir opplysninger

Elektrisitet er mangel på «noe»

Energi er kraft

Globus: jordkule med påtrykt kart

Globus: kule som er et bilde av jorda (4. kl)

Høytrykk: fint vær, motsatt av lavtrykk

Lavtrykk: uvær

Rakett: luftfartøy med rakettmotor

Jordledning: viktig ledning fra kraftledningene i et hus og ned i jorda, hindrer

overledning og lynnedslag

Atomkraft: kjernekraft

Kjernekraft: atomkraft

Puls: støt av blod i blodårene

Sikkerhetsnål: eldgammel festenål

Skjermbilde: fotografi av organer inne i kroppen

Stråling: radioaktivt utslipp

Utslipp: oftest om røyk eller vann som er forurenset

Forurensing: forurensing eller forgiftning av naturen

Watt: lysstyrke (3. kl)

Watt: strømstyrke (4. kl)

Atom: minste del av et stoff, mest brukt om atomkraft (4. kl)

I disse årene har det vært mye oppmerksomhet på barns «hverdagsforestillinger» – det faktum at barn ofte utvikler høyst private misforståelser og feiloppfatninger som de bruker til å forstå verden. Nå vet vi litt mer om kildene til slike feil: De er å finne i lærebøkene. I det aktuelle læreverket er det innen fysikk og kjemi faktisk flere eksempler på feil og misforståelser enn på oppslagsord som *ikke* er feil! Dette er sterke påstander om de vanligste lærebøkene i skolen. Derfor: Ikke ta dette for god fisk; se selv!

I sannhetens navn. Vi kunne ha valgt eksempler fra andre læreverk også. Et tidligere verk på Gyldendal (f.eks. Mette Hatisen 1979 og Ingvar Moe 1978) er minst like ille. Men dette verket er stort sett gått ut av bruk, det ble i alle fall ikke revidert etter M87.

I et slikt dystert bilde kan man lett bli resignert og spørre: Finnes det ikke skikkelige fagbøker for barn, bøker som er faglig korrekte og pedagogisk vel tilrettelagt? Heldigvis gjør det faktisk det. I «Barnas faktabøker», som tidlig på 90-tallet kom på Tiden og Den norske Bokklubben, er den faglige kvaliteten av en helt annen karakter. Hadde forfatterne av de omtalte o-fagbøkene brukt slike barneleksika som kilde i sitt arbeid, ville de ha unngått de fleste av sine brølere!

Forlagene ser også ut til å ha glemt naturfagene når de har brukt faglige konsulenter, det har nemlig vært *forlagenes* ansvar å garantere

den *faglige* kvaliteten til bøkene. Og ved den påfølgende godkjenningsskransingen har man fra offentlig side heller ikke benyttet folk med naturfaglig bakgrunn.

Man kan altså påstå at de aller fleste lærebøkene i o-fag aldri har vært innom folk med naturfaglig bakgrunn, verken på forfattersiden, gjennom forlagskonsulenter eller i godkjenningen! Og det læreverket som nå totalt dominerer markedet (U-forlagets), er faglig sett atskillig svakere enn det som tidligere var mest utbredt (Knut Ingar Hansens verk på Gyldendal).

For det tredje: Fordommene

Den *ideologiske* kritikken er det viktigste punktet, men også det vanskeligste. De faglige feilene er så grove at de kan avsløres og latterliggjøres av nær sagt hvem som helst. En god lærer kan til og med utnytte det i undervisningen, det kan gi elevene selv tillit å gå på jakt etter feil i bøkene. Det ideologiske budskapet er stort sett mer implisitt. Ofte er det bare mellom linjene man kan lese seg til et «metabudskap» om fagene. Stort sett er det skjult som en «følgemening», som Leif Östmann (1995) kaller det i sin doktoravhandling om dette emnet. Historien om selve faget løper parallelt med selv den faglige teksten. Her finner man hva faget *egentlig* dreier seg om, fagets ånd og tone, dets betydning for verden. Og vi kan lese oss fram til en beretning om hva slags folk og hvilke verdier som ligger *bak* ulike fag. Stort sett er denne «følgemeningen» skjult, vi bruker også ord som «den skjulte læreplan», «the hidden curriculum». Men noen ganger er budskapet så klart at man ikke trenger ideologiske briller eller noe analyseverktøy:

Kjemiske stoffer hører ikke til i naturen. Det er menneskene som har laget dem på kunstig måte. ... Avfall som hører til i naturen, blir brutt ned og gjort om til kunstige stoffer. Men naturen vil ikke ha noe å gjøre med de kunstige stoffene. De gjør skade på naturen. (Moe 1979, s. 89.)

For små barn og i eventyrene kan dette være en

talemåte som kan forsvares som pedagogiske grep. Men i dette og andre sitater ser det ut til å være ment i ramme alvor. Da kaller vi det *animisme*, en naturoppfatning vi vanligvis tillegger «primitive kulturer». Men det er lærestoff i norsk skole.

Den faglige framstillingen blir fulgt opp av velvillige pedagogisk tilrettelagte arbeidsoppgaver av typen:

Er sjøen den beste søplekassa i verden, eller er det ikke slik? Begrunn svaret ditt. (s. 89)

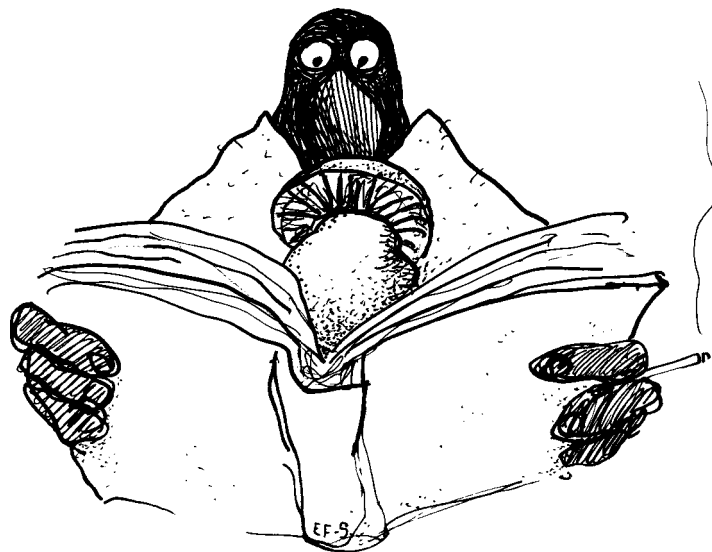
Budskapet i de fleste o-fag-bøkene er klart og enkelt:

Naturen er *god*, menneskene er *onde*. I Naturen hersker harmoni og økologisk balanse. Ingen ting er farlig eller giftig, og alle dyr er snille med hverandre. Selv reven spiser gulrøtter. Naturen liker ikke det som er skapt av mennesker. Alle kjemiske stoffer er skapt av mennesker. Industrien produserer søppel og forurensning og utarmer miljøet. I o-fag-bøkene verden er det ingen som produserer varer og tjenester, alt dette bare er der, som en slags bakgrunnkulisse.

Det er først etter M87 at det ble politisk korrekt og rent ut sagt progressivt å være anti-teknologisk og anti-vitenskapelig. Samtidig kunne man altså slurve og jukse med det rent faglige. Går vi enda lengre tilbake i lærebøkene historie, så var bøkene rett ut sagt temmelig korrekte, også når det gjaldt naturfag for de yngste. Så her har det skjedd noe. Det har skjedd en «utvikling».

Fiendebilde som pensum?

Problemet dreier seg om mye mer enn faglige feil og tullprat. Det dreier seg om at vitenskap og teknologi er blitt fiendebilder, syndebukker for det meste som er galt. Og et slikt fiendebilde kan



få leve uten å bli utfordret i en kultur der uvitenhet i naturvitenskap nesten er en kulturell dyd.

Naturfag står svakt i norsk allmennlærerutdanning. De fleste studentene har valgt vekk nær sagt alle realfag fra sin videregående skole. De stiller ferdig vaksinert, og har i hovedsak kunnet fortsette med å unngå slike fag i sin lærerutdanning. Realistmiljøene i de mange norske lærerhøgskolene er små. I et system der hver skole har autonomi, og der en stemme er en stemme, har den ene naturviteren lite å stille opp mot et titalls pedagoger. Og mens forming og musikk har egne høgskoler og sterke «landslag», som bare har skolen som sitt fokus, seiler naturfagene sin egen sjø. Realister bryr seg lite om skolen, de har jo et spennende arbeidsmarked utenom skolen, og bare få i fagmiljøene har interesse for hva som skjer i skolen. Interessen våkner bare når rekrutteringen svikter.

Med svake realfaglige miljøer i norsk grunnskole og lærerutdanning kan man lett slippe unna med å male et fiendebilde av naturvitenskapen. Vel vitende om at man ikke kan bli gjennomskuet, gjør man sine egne fordommer til

pensum for nye lærere. Et stjerneeksempel på slike fordommer er en lærebok i pedagogikk i norsk lærerutdanning, Hiim og Hippe (1993): *Læring gjennom opplevelse, forståelse og handling. En studiebok i didaktikk*. Boka er bygd opp som en kamp mellom Det gode og Det onde. Det onde er naturvitenskapen:

Ut fra et naturvitenskapelig orientert grunnsyn blir elevenes kunnskap og læring betraktet som observerbar, kontrollerbar og forutsigbar. Lærernes oppgave er å styre elevenes læring i ønsket retning og å kontrollere at elevene lærer det som er hensikten. (...)

Ut fra dette synet kan all kunnskap observeres, måles og kontrolleres ...

Mål-middel-didaktikken er kanskje den didaktiske retningen som er sterkest knyttet til et naturvitenskapelig kunnskaps- og vitenskapssyn...

Som motsats til dette «naturvitenskapelige» synet holder forfatterne fram det de i en overskrift kaller *En kritisk-humanistisk didaktikk knyttet til didaktisk relasjonstenkning*. Overskriften strutter av gode ord. Kapitlet begynner slik:

Som vi allerede har påpekt, har ulike didaktiske retninger ulike syn på pedagogikk og didaktikk som vitenskap. Noen har et positivistisk, naturvitenskapelig grunnsyn, andre (Hiim og Hippe 1993)

Vi skjønner at nå skal dragen drepes. Resten av boka bekrefter det.

Gjennom hele boka er «naturvitenskapelig kunnskapssyn» (som vel neppe finnes?) og «positivisme» brukt som synonymer. Da kan det være verdt å minne om at «oppfinneren» av begrepet positivisme, August Comte, regnes som grunnleggeren av *sosiologien* som vitenskap. Naturvitenskapen har neppe noen gang vært «positivistisk» i den enkle forstand det her er snakk om. Den vitenskap som faktisk har prøvd å være positivistisk er snarere samfunnsvitenskapen.

Under dekke av å være *kritiske* er disse bøkene *fordomsfulle*, og det er noe helt annet. Til sammen formidler de farlige myter om naturvitenskapens natur. Slik sett spiller lærebøker i pedagogikk på lag med lærebøkene i o-fag.

Jeg: en illojal kritiker?

Nå skal jeg tilbake til dette med pseudonymet mitt, for jeg har nemlig lagt meg ut med A-forlaget, et av forlagene som har laget o-fagbøker. I embeds medfør var jeg som nevnt engasjert i et prosjekt som bl.a. skulle vurdere kvaliteten i o-fag-bøkene. Kritikken kom i en rapport. Da kritikken av bøkene også nådde tabloidpressen, var reaksjonen fra A-forlaget kjapp og hard. De beklaget ikke at *bøkene* var fulle av feil og fordommer, men de beklaget at undertegnede (som derfor vil være anonym) gikk ut offentlig med kritikken, selv om jeg ledet en kommisjon for KUF som hadde nettopp dette som mandat. Selveste direktøren i A-forlaget, kall ham Rambo-Berntsen, slo hardt tilbake og var i VG «sjokkert» over at jeg kunne «falle vårt forlag i ryggen». Jeg hadde jo «selv vært faglig konsulent for naturfagstoffet i boken», hevdet direktøren (VG 24. november 1994). En uvitende leser blir selvsagt forferdet over en slik illojal medarbeider.

I ettertid ser jeg tabben klart, og spør meg selv: Hvor naiv er det tillatt å være? For historien er slik: Et halvt år tidligere, etter betydelig press, hadde jeg gitt A-forlaget en svært kritisk gjennomgang av det samme verket. A-forlaget visste at jeg jobbet med analyse av o-faget etter oppdrag fra KUF. Forlaget hadde altså fått denne kritikken et halvt år før den ble publisert offentlig. Men jeg ser det nå: jeg skulle selvsagt aldri gitt fra meg en slik uttalelse, og i alle fall ikke mottatt penger for det. Jeg trodde at dette kunne gi forlaget anledning til å gjøre noe før kritikken kom ut, men skjønner nå at forlaget trodde at de hadde kjøpt seg fra kritikken.

Ledelsen i A-forlaget var forarget. De skrev til og med brev til Statsråden om dette. Med kopi til VG. Men ikke til meg. Men VG sladret, man kan aldri stole på tabloidpressen. I brevet

til statsråden og VG forteller A-forlaget at «Verket ... har en markedsandel på ca 75%». Det er sikkert sant! Og forlaget sier videre: «Vi har aldri tidligere møtt innvendinger mot verket av den type som nå er kommet...» *Kanskje* sant, men i så fall skyldes det uvitenhet. Blant annet hadde nå avdøde Øystein B. Ahlsen i Aftenposten to kronikker med skarp kritikk av de samme bøkene (11. oktober 1989 og 11. september 1992). Han kritiserer bøkene for faglige feilaktigheter og håpløs språkføring. Det siste tar jeg ikke opp her, jeg nøyer meg med å gjengi en kort forklaring av solsystemet som leseprøve:

Jorda er som en lengdeløper som går runde etter runde rundt sola. Den kommer aldri i mål, men løper og løper i det uendelige. Banen den løper etter er som en svakt uttøyd sirkel. Vi kaller det en elipse. Jorda bruker ett år på en runde. Jorda løper ikke rett fram når den går rundene sine rundt sola. Jorda snurrer som en snurrebass samtidig som den suser i banen rundt sola. Men pinnen, aksen, i snurrebassen står ikke rett opp, den ligger litt til siden. Når det er sommer hos oss, lener snurrebasspinnen seg innover mot sola. Da treffer solstrålene oss ekstra godt. Da blir det varmt. Om vinteren heller snurrebasspinnen fra sola. Da er det kaldt hos oss, enda jorda da er nærmere sola da, slik tegningen viser.

Dette er ordrett sitat av hele side 164 i Havnelid og Havnelid 1992, (3. kl) stavefeilen «elipse» og de tre da-ene i siste setning inkludert. De tilhørende tegningene gjør stoffet enda mer uforståelig enn det teksten makter! Her har blant annet metaforen «lengdeløper» (som altså både går, løper, suser og snurrer samtidig som den lener pinnen sin til siden) fått et snurrebasshode som er en slags globus.

Så langt erfaringene med lærebokkritikken. Jeg har nå lært at i alle fall ett forlag venter lojalitet og taushet når du har fått honorar for å fortelle dem at deres bøker er håpløse. Vi vet at alt har sin pris, også ytringsfriheten. (Noe mindre

enn 3000 minus skatt for gjennomgang av om lag 10 bøker.)

Det er nå godt over to år siden forlaget er gjort ettertrykkelig oppmerksom på feilene. (Og hadde de lest kronikker i Aftenposten, hadde de kjent til det i minst 6 år.)

Hva har de gjort for å rette på det verste?

Ingen verdens ting, slik jeg kan tolke forlaget. Og jeg har spurt. Skriftlig. De *kunne* f.eks. ha laget en liste med korreksjoner av de verste tabbene, de kunne ha skrevet til brukerne og bedt dem forholde seg kritisk til en del «fakta» i «faktabøkene», osv. Andre forlag har måttet trekke tilbake og makulere hele opplag på grunn av feil som må fortone seg som bagateller i forhold. Nylig makulerte Gyldendal et helt opplag av en ny litteraturhistorie for videregående skole (Haavardsholm og Øverland 1993), i hovedsak fordi en del forfattere hadde fått gal bursdag på trykk. Da hisset kultur-Norge seg opp til kamp. Fint at man stadig har evnen til å la seg engasjere! Men i naturfagbøkene lever feilene og fordommene videre i ukorrigert tilstand, år etter år, i store opplag. Bøkene er vaksine mot faglig interesse, og vaksinasjonen fortsetter. Selv om forlaget vet at vaksinen er infisert.

Ifølge A-forlagets brev til ministeren og VG mottok forlaget «applaus i Grunnskolerådet da bøkene forelå». Det er sikkert sant. De som bestemte over grunnskolen ga applaus for et læreverk som en oppvakt 10-åring kan luke feil fra! Det samme Grunnskolerådet sto for utviklingen av den nye læreplanen som da nettopp var kommet, M87. Da Grunnskolerådet nedsatte fagplangrupper for å lage disse planene, var det ingen med naturfaglig bakgrunn i gruppa for o-fag. Bevares, gruppa hadde representanter for alle kjønn, alle landsdeler og alle norske dialekter og andre handikap. Men fagene var det ingen som tenkte på. Med til historien hører at heller ikke plangruppa selv så dette som noe problem. De kunne såmenn skrive læreplaner for fag de ikke hadde utdanning i. Det var press utenfra som førte til at gruppa halvveis i arbeidet ble forsterket med en naturviter, en utmerket fysiker

fra lærerutdanning, som altså måtte representere også kjemi og biologi. Han klarte å få inn følgende setning i den nye o-fag-planen:

Erfaring viser at naturfagstoff, særlig knyttet til fysikk og kjemi, ofte har fått en for svak plass i undervisningen. Det er viktig å sørge for at dette stoffet får den plassen i undervisningen som planen har gitt det. (M87, o-fagplanen, s. 214.)

Dette var ment som en advarsel. Det viste seg å bli et profetisk utsagn! For det var først med M87 at ting ble riktig ille. I fagintegrasjonens navn led fysikk og kjemi en stille død, en prosess som forlagene med applaus fra Grunnskolerådet har stått bak. Godt hjulpet av KUFs lærebokgodkjenning og norsk lærerutdanning.

Nye planer, pendelen svinger (for langt?)

Kritikken er kommet på bordet i form av utredninger, bestilt av statsråd Hernes himself (Naturfagutredningen, del I, KUF, 1994 og del 11, 1995). Og Hernes tok kritikken alvorlig og la kortene for videre arbeid før han skiftet beite. I de nye planene står naturfagene mye sterkere. Spesielt står de sterkt i den nye generelle del av planverket for norsk skole, *Læreplan for grunnskole, videregående opplæring og voksenopplæring, generell del* (L93). Denne gjennomillustrerte planen til Hernes (senere vedtatt av Stortinget) er velskrevet, og den er sikkert selvskrevet. Den er anmeldt som skjønnlitteratur, og oversatt til mange språk, delvis av ham selv. Norsk skoleideologi er eksportvare på linje med oljen. Og planen legger stor vekt på naturvitenskap og teknologi. Men dette er grunnsteinen. Hva med selve bygget?

Oppfølgingen av denne planen skjer nå på alle nivåer i skolen, og det lages nye planer for både videregående skole (R94) og for grunnskolen (L97). Mye kan og bør sies om dette, men ikke her. Det viktige her er at naturfaget kommer som et eget fag i den nye planen, allerede fra 1. klasse. O-faget er over og ut. En annen gledelig nyhet var at medlemmene i plangruppa hadde

bakgrunn i naturfagene. Bare det en stor seier!

Men nye farer lurur. Pendelen svinger. Alle forlag har nå oppfattet den sterke kritikken av naturfagstoffet i barnetrinnets lærebøker. Samme feil skal ikke begås om igjen. Nå skal det gjøres skikkelig og faglig riktig. Og det blir det sikkert. Her er min spådom: Vi kommer til å få 5-6 konkurrerende læreverk, alle faglig «riktige», men tørre og kjedelige. Hardkjøret gir ikke anledning til utprøving av ideer og aktiviteter, så dette kan lett bli lærebøker av tradisjonell type. Og antakelig altfor faglig ambisiøse for elevgruppen. For naturfaglig stoff er slett ikke alltid helt lett. Jeg kommer tilbake til det.

Nå skrives det altså nye bøker i naturfag i grunnskolen. Nye planer krever nye bøker i alle fag, de gamle skal kastes. Vi står overfor en enorm nyinvestering i skolen. Og alle forlagene vil være med.

Det er bare én hake ved alt dette: Det er bare en håndfull folk som *både* kan noe om barneskolen *og* noe om naturfag. Forlagsbransjen har støvsugd hele landet for slik kompetanse, og nå er de i full sving alle sammen. Forfattere i ett forlag og konsulenter for et annet og offisielle godkjennerne eller granskere av bøker fra et tredje forlag. Og det kan være de samme folkene som faktisk var med og skrev den nye planen, samtidig som de jobbet på si med eget bokmanus. Eller laget en plan som passet til det manus de allerede hadde i skuffen? I et lite land som Norge er i prinsippet alle inhabile. I denne saken er dette mer enn sant.

Hvor er kritikerne?

Ved at alle er inhabile, er skikkelig kritikk nesten en umulighet. Vi mangler sårt en frisk debatt og kritikk av lærebøker her i landet.

Lærebokkritikk og -analyse burde stå sentralt i lærerutdanningen. Nye lærere burde kunne forholde seg kritisk til lærebøker, de skal jo velge og vrake blant 6-7 konkurrerende verk, som vi utrolig nok har i dette lille landet, på begge målformer. Men: Folk som jobber med lærerutdanning sitter i glasshus, og de er ofte

enda mer inhabile enn nordmenn flest. For de fleste av dem som *kunne* ha bidratt til å oppøve et kritisk perspektiv, er selv forfattere av slike bøker, de har både økonomiske og intellektuelle interesser knyttet til et ganske bestemt læreverk. Og de kan i alle fall ikke offentlig publisere sin kritikk av konkurrentenes bøker. Jeg har kolleger som har skuffen full av lærebokfeil, men som finner det umulig å gå ut med det de vet.

Slik har vi laget et selvsensurerende hysj-hysj-system der få kan eller vil gå ut med kritikk og analyse. Alle har sine egne inhabile svin på skoen og meler sin egen kake for sin syke mor.

Akademiske flisespikkere?

Er dette sure fagfolks reaksjon på at bøkene ikke holder universitetsstandard? Det kan man nesten tro når man hører det eneste forsvar som forlag og forfattere framfører. De kan nemlig fortelle at det er *pedagogiske* hensyn som gjør at de må framstille sakene slik de gjør, og da må det faglige komme i bakgrunnen. Men man kan ikke si at «Bakterier er virus» fordi det blir enklere for barn å forstå. Og hvorfor er det enkelt for 3. klassinger å forstå at «Watt er lysstyrke», mens det i 4. klasse er enklere å lære at «Watt er strømstyrke»? Begge deler er feil, uansett klassetrinn. Regulære feil og misforståelser kan ikke pakkes inn eller forsvares som «pedagogisk tilrettelegging». Tvert imot: Jo mer «pedagogisk» det faglige tullet blir presentert, jo større blir skaden.

Hvorfor ikke gjøre en tilsvarende pedagogisk tilrettelegging av historiefaget: For barn kan kongerekka være unødig komplisert. La oss derfor av pedagogiske grunner kalle alle norske konger for Olav, og la oss nummerere dem fortløpende fra 1 til 100. Dette blir jo mye lettere å huske enn en forvirrende blanding av Harald, Håkon, Olaver, Christianer.

Selv Gaarder ...

Men jeg lovet å komme tilbake til ett viktig punkt, nemlig at naturfag slett ikke er så lett. Alle kan ta feil. Her kommer en godbit fra ver-

dens bestselger. Det er Sofie som undrer seg over solsystemet, og det er filosofen Jostein som forklarer:

– *En gang da solsystemet oppstod, ble månen slynget av gårde – og altså vekk fra Jorden – med en voldsom kraft. Denne kraften vil den ha i all evighet fordi den beveger seg i et lufttomt rom og uten motstand.*

– *Men så blir den altså trukket mot jorden av jordens tyngdekraft?*

– *Nettopp. Begge de to kreftene er konstante – og begge virker samtidig. Derfor vil månen fortsette å gå i bane rundt jorden.*

Er det virkelig så enkelt?

Så enkelt er det, og det var nettopp selve «enkelheten» som var Newtons poeng. ...

Den andre loven hadde Galileo allerede vist med kuler på et skråplan: Når to krefter virker samtidig på et legeme, vil legemet bevege seg i en ellipseformet bane.

Alle planetene går i ellipseformede baner rundt solen som resultat av to ulike bevegelser. Først den rettlinjete bevegelse de fikk en gang da solsystemet ble laget, og for det andre en bevegelse inn mot solen som følge av gravitasjonen eller tyngdekraften. (Gaarder, Sofies verden, s. 205.)

Dette er rent tullprat. Som sagt, alle kan ta feil. Men ikke alle slipper unna med det, og klarer å få det solgt til hele verden uten at det oppdages! Gaarders feil illustrerer et viktig poeng, nemlig at sentrale tanker i naturvitenskapen ikke er «naturlige». De er rett og slett klare brudd med «sunn fornuft». Dette betyr at selv fundamentale naturvitenskapelige ideer, som for eksempel «elementær» newtonsk mekanikk, faktisk er svært vanskelig å forstå. Det har Jostein Gaarder ført et ufrivillig, men solid bevis for. Han har forklart mye vanskelig stoff godt, men den grunnleggende *fysikken* har han altså misforstått.

Moralen er ikke å slakte Sofie, men dette: Når selv Jostein kan misforstå dette stoffet, bør

vi kanskje ikke vente at elever i norsk grunnskole skal finne stoffet enkelt?

Kjære Sylphida, jeg er ferdig nå. Jeg tror vel ikke at dette ble noe essay, jeg ramlet ut av stilen hele tiden. Men ideen med et essay er jo å prøve, ikke sant, og dette var mitt første forsøk. Og det med pseudonymet mitt ble vel også litt uholdbart i lengden. Og du har vel gjettet at A-forlaget i virkeligheten er et skikkelig U-forlag. I alle fall i denne sammenhengen.

Omtalte bøker

- Gaarder, Jostein (1991): *Sofies verden*, Aschehoug.
- Hansen, Knut Ingar. (1987-89): *O-fag*. Grunnbok 4A og 4B, 5A og 5B, 6A og 6B, arbeidsoppgaver og lærerveiledning, Gyldendal.
- Hansen, Mette (1979): *Kompass, orienteringsfag i grunnskolen, Samfunnskunnskap/naturfag B*, Gyldendal.
- Hiim, Hilde og Hippe, Else (1993): *Læring gjennom opplevelse, forståelse og handling. En studiebok i didaktikk*, Universitetsforlaget. (Flere senere opplag)
- Haavardsholm, E. og Øverland, J. (1993): *Litteraturhistorie for videregående skole*, Gyldendal.
- Moe, Ingvar (1978): *Kompass, orienteringsfag i grunnskolen, Geografi, Naturfag A*, Gyldendal.
- Songe-Møller, Niels (1992): *Naturen*, «faglesebok» o-fag 4.-6. klasse, Aschehoug.

U-forlagets o-fag-serie:

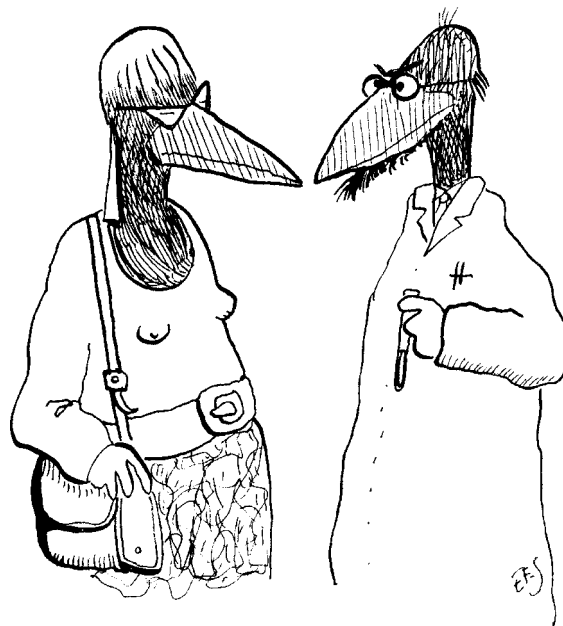
- Båsland, H. og Hovland, B. (1987...) (mange opplag): *Norge i verden* (4. klasse), *Uten grenser, Ut i Europa*, faktabok og undrebok, og Lærerens ressursbok.
- Havnelid, Anders og Reidunn (1988–93) (mange opplag): *Nye venner* (1. klasse), *Her hos oss* (2. klasse), *Verden for alle* (3. klasse), o-fag i grunnskolen, faktabok, undrebok, lærerens ressursbok og arbeidsbok.

Noen referanser til lærebokkritikken:

- Lotsberg, I. (1995): *Kjemi i orienteringsfaget – eit forsømt fagområde?* Monografi, Høgskolen i Volda.
- «Naturfagutredningen»: *Naturfagene i norsk skole* (del 1: 1994, del II: 1995), KUF.

Nergård, Tone (1994): *Hvor er det blitt av naturfagene på barnetrinnet? En undersøkelse av o-fag i 4–6. klasse*. Hovedoppgave i realfagdidaktikk, SLS og MN-fak., Universitetet i Oslo.

Östmann, L. (1995): *Socialisation och mening. NO-utbildning som politisk och miljömoraliskt problem*. Doktoravhandling, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala Studies in Education, vol 61, Stockholm, Alqvist & Wicksell.



Om bidragsyterne

Elsa Almås (f. 1954) er sexolog.

Øivind Andersen (f. 1944) er professor i klassisk filologi ved Universitetet i Oslo.

Tor Bomann-Larsen (f. 1951) er skribent og tegner på heltid.

Gard Espeland (f. 1948) er frilansjournalist.

Eivind Falk-Svensen (f. 1964) er tegner og trekunstner.

Knut Fægri (f. 1909) er professor emeritus i botanikk.

Niels Chr. Geelmuyden (f. 1960) er essayist og portrettør.

Nievs Grebøjs heter egentlig Svein Sjøberg (f. 1943) og er professor ved Universitetet i Oslo, fysiker og pedagog.

Dag Gundersen (f. 1928) er professor emeritus i leksikografi.

Christopher Hals Gylseth (f. 1965) er frilansskribent og forfatter.

Jon Hellesnes (f. 1939) er filosof og professor ved Universitetet i Tromsø.

Andreas Hompland (f. 1946) er journalist, kåsør og lærebokforfatter.

Reidar Jensen (f. 1942) er frilansjournalist og forfatter.

Jacob Jervell (f. 1925) er professor emeritus i teologi.

Georg Johannesen (f. 1931) er dikter, forfatter og redaktør av Retorisk årbok.

Tom Lindstrøm (f. 1954) er professor i matematikk ved Universitetet i Oslo.

Kåre Lunden (f. 1930) er professor emeritus i historie.

Jesus Maria MacMusematte heter egentlig Per Helge Berrefjord (f. 1944) og er frilansjournalist og forfatter.

Magnar Mikkelsen (f. 1938) er heltidsforfatter i alle sjangre.

Syphilia Morgenstjerne heter egentlig Mari Toft (f. 1953) og er frilansskribent og forfatter.

Erling Sandmo (f. 1963) er historiker.

Jon-Hjalmar Smith (1924–1999) var politisk journalist og kommentator.

Arild Stubhaug (f. 1948) er forfatter på heltid.

Bjørn Thommessen (f. 1936) er universitetslektor ved Filosofisk institutt, Universitetet i Oslo.

Bjørn Westlie (f. 1949) er journalist i Dagens Næringsliv.

Inger Østenstad (f. 1957) er frilansskribent.

Dag Østerberg (f. 1938) er sosiolog og vitenskapsfilosof.

Asbjørn Aarnes (f. 1923) er professor emeritus i filosofi.